

भाषाशास्त्री अमृत योज्जन तामाङको मातृभाषाबारे हाम्रो बोली- १

मातृभाषासगैको यात्रा-१: 'शिखरतिरको चढाई भर्खर सुरु'

यो लेख पढ्न तपाईंको कम्प्युटरमा प्रीती फन्ट हुनु पर्छ। प्रीती फन्ट डाउनलोड गर्न [यहाँ क्लिक गर्नुहोस्](#)। तेस पछि तपाईंको कम्प्युटरको 'C' ड्राइव मा भएको फन्ट फोल्डरमा Save श्रेणी गर्नुहोस्। PDF फाइलमा पढ्न [यहाँ क्लिक गर्नुहोस्](#)। PDF फाइल पढ्न Acrobat Reader चहिन्छ, यदि छैन भने फ्री डाउनलोडको लागि [यहाँ क्लिक गर्नुहोस्](#)।

अन्ततः नेपालका मातृभाषी बालबालिकाले आफ्नै मातृभाषामा पढ्न पाउने शिखर यात्राको प्रारम्भ भएको छ । यसलाई मातृभाषीहरूको चाहना र निरन्तर लामो संघर्षको सानो प्रतिफल हो भन्न सकिन्छ । मातृभाषाको शिखरमा चढनका लागि आवश्यक प्रवन्धको गतिलो तयारी हुदैछ । भन्न सकिन्न, यात्रा जहिले पनि सोचे जस्तो हुन्छ नै भनेर । कहिलेकाँही शिखर चढने क्रममा बेसक्याम्पसम्म पनि नपुग्न सक्दछ । बेसक्याम्पमै कैयौँ दिनसम्म खुम्चिनु पर्ने पनि हुनसक्दछ । चढनु आफैमा कठिन यात्रा हो । तुषारापात, हिमपात र आँधीबेरीको सम्भावना पनि उत्तिकै हुनसक्दछ । कहिलेकाँही डम्म छाएको कुइरो क्रमशः फाटेर न्यानो मौसमले ग्वाम्म अंगालो हाल्न पनि सक्दछ । सोच्दै नसोचेको, नचिताएको सफलता पाउन पनि के बेर र ! यात्राको प्रारम्भ नगरी यी सम्भावनाहरूको साक्षत्कार कसरी सम्भव हुन्छ र ?

धैरेनी, पाल्पाका मगरभाषी बालबालिकाहरू कक्षाकोठाबाट उत्सुकता फैलाउँदै

गत वर्षको मे २००६ मा फिन्ल्याण्ड सरकारले प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने र नेपाल सरकारले मातृभाषामा पाठ्यसामग्री प्रकाशन गर्ने र शिक्षकको व्यवस्था गर्ने सहमतिमा हस्ताक्षर भएपछि नेपालमा मातृभाषामा शिक्षा दिन 'बहुभाषिक शैक्षिक कार्यक्रम' (Multi-lingual Education Program) जनवरी २००७ देखि प्रारम्भ भएको हो र यो कार्यक्रम जुलाई २००९ सम्म रहनेछ । शिक्षा विभाग, समाहित शिक्षा साखा, सानोठिमीमा यस कार्यक्रमको

कार्यालय स्थापना गरी कार्य प्रारम्भ भएको छ । कार्यक्रमको लक्ष्य 'बहुभाषिक शिक्षाको व्यवस्था गरेर सबैको लागि गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्नु' रहेको छ भने 'प्राथमिक तहमा बहुभाषिक शिक्षा कार्यन्वयको लागि कार्ययोजना र कार्यविधि तयार गर्नु' यसको मुख्य उद्देश्य रहेको छ । अढाइ वर्षको यस कार्यक्रमबाट निम्न ५ वटा अपेक्षित उपलब्धिको आसा गरिएको छ :

१. बहुभाषिक शैक्षिक नीतिको लागि वातावरण बनेर पहल भएको हुनेछ ।
२. दिगो बहुभाषिक शिक्षाको लागि संस्थागत संरचना, कार्यविधि र समन्वय संयन्त्रको विकास भएर कार्य गरेको हुनेछ ।
३. बहुभाषिक शैक्षिक कार्यक्रमको विकास गर्न र कार्यन्वयन गर्न केन्द्र, जिल्ला तथा स्थानीय तहमा क्षमता अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
४. प्राथमिक शिक्षा प्राप्त भएपछि पनि गैर-नेपालीभाषी विद्यार्थीहरूले आफ्नो मातृभाषामा पढाइ जारी राख्ने वातावरण तयार भएको हुनेछ ।
५. बहुभाषिक शिक्षा कार्यन्वयन गर्ने विद्यालयहरूलाई सहयोग गर्ने सञ्जाल तयार भएको हुनेछ ।

बहुभाषिक शैक्षिक कार्यक्रम व्यवस्थापनको लागि शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयका उच्चस्तरीय पदाधिकारीको अध्यक्षतामा सुपरभाइजरी बोर्ड (Supervisory Board) को गठन भएको छ । यस बोर्डमा राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय र फिन्ल्याण्ड सरकारका परराष्ट्र मन्त्रालयका प्रतिनिधिहरू र अन्य उपयुक्त संस्थाका पदाधिकारीहरू पनि सदस्य रहनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसै गरी यस कार्यक्रमको रेखदेख गर्न शिक्षा विभागका महानिर्देशकको अध्यक्षतामा एउटा स्टेरिड कमिटी ९कतभभचप्लन ऋथकृष्टभभ० को गठन गरिएको छ । यस समितिका सदस्यहरूमा शिक्षा विभागका निर्देशक, समाहित शिक्षा शाखाका उपनिर्देशक, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, केन्द्रिय भाषाविज्ञान विभाग त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान भाषाविभाग, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ, आदिवासी जनजाति राष्ट्रिय उत्थान प्रतिष्ठान, शिक्षक युनियन र फिन्ल्याण्ड राजदूतावासका प्रतिनिधिहरू रहेका छन् । यसै गरी पाइलट जिल्लामा जिल्ला स्तरीय समन्वय समिति र आवश्यकता अनुसार कार्यसम्पादन समुह पनि गठन हुने व्यवस्था छ ।

दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि प्रोजेक्ट डकुमेन्टमा प्राविधिक टोलीको व्यवस्था भए अनुसार मुख्य प्राविधिक सल्लाहकारमा डेभिड हफ, राष्ट्रिय प्राविधिक सल्लाहकारमा अमृत योञ्जन-तामाड र युवा प्रोफेसनल अधिकृतमा इना नुरमेलाको नियुक्ति भएको छ । यस प्राविधिक टोलीले कार्यालय व्यवस्थापनका साथै सम्बन्धित निकायहरूसँग सम्बन्ध विस्तार, सहकार्य गर्दै स्थलगत अध्ययन भ्रमण गरेर स्थानीय विद्यालय र भाषिक समुदायको अवधारणा सहित दुई वर्षे कार्यक्रम तयार गरी ६ जिल्लाका ७ वटा विद्यालयमा ९ वटा मातृभाषाहरूमा पठनपाठन गर्ने कार्यक्रमको प्रारम्भ गरिसकेको छ । यो कार्ययोजना स्टेरिड कमिटी र सुपरभाइजरी बोर्डले अनुमोदन पनि गरिसकेको छ ।

मातृभाषा कसरी छानियो ? सचेत पाठकहरूमा जिज्ञासा उठन सक्दछ । स्टेरिड कमिटिले जिल्ला र मातृभाषा छान्नका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय भाषाविज्ञान विभागका प्रमुख प्रा. डा. योगेन्द्रप्रशाद यादव, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघका महासचिव रामबहादुर थापा-मगर, प्रमुख प्राविधिक सल्लाहकार र राष्ट्रिय प्राविधिक सल्लाहकार रहेको एक कार्यदल गठन गर्‍यो । सो कार्यदलले मूलतः (क) नेपालमा बोलिने चारै परिवार- भोट-बर्मेली, भारोपेली, एस्ट्रो-एशियाटिक र ड्राभेडियन परिवारका भाषाहरू (ख) भौगोलिक बनोट - हिमाल, पहाड र तराईका भाषाहरू, (ग) लेख्यपरम्पराको आधारमा - लेख्य परम्परा भएका, लेख्य परम्परा उन्मुख र लेख्य परम्परा नभएका र अत्यन्त लोपोन्मुख भाषा तथा (घ) हालसम्म शैक्षिक सामग्री तयार नगरिएका भाषा पनि पर्ने गरी मातृभाषा छान्ने छनौट आधार (Selection Criteria) तय गरी यसै आधारमा धनकुटाको आठपहरिया, भ्रुपाका सन्थाली र राजवंशी, सुनसरीका उराव (भाँगाड) र मैथिली, रसुवाको तामाड, पाल्पाको मगर र कञ्चनपुरको रानाथारू भाषा छान्न स्टेरिड कमिटिमा सिफारिस गरेपछि स्टेरिड कमिटिले यी भाषाहरूको लागि अनुमोदन गरेको थियो ।

मातृभाषी विद्यालय छान्नका लागि पनि छनौट आधार तय गरिएको थियो । मातृभाषा पढाइने विद्यालय छान्दा (क) एक भाषिक र बहुभाषिक दुवै प्रकारका विद्यालय हुनु पर्ने, (ख) विद्यार्थीको उपलब्धि दर अत्यन्त न्यून भएको, (ग)

विद्यार्थीले विद्यालय छोडने दर उच्च भएको र (घ) गरीबीले गाजेको र अत्यन्त सीमान्तकृत क्षेत्रका विद्यालय छनौट हुनु पर्ने आदि आधारहरू तय गरिएको थियो । यसै आधारमा प्राविधिक टोलीले ६ वटै छनौट जिल्लामा स्थलगत भ्रमण गरेर सम्बन्धित जिल्लाका जिल्ला शिक्षा अधिकारी तथा सो कार्यालयका कर्मचारीहरू र सम्बन्धित आदिवासी संस्थाका जिल्ला समितिका पदाधिकारीहरूसंग छलफल गरी दुवै पक्षको सहमतिमा एक/एकवटा मातृभाषी विद्यालय छनौट कार्य सम्पन्न गरेको थियो । यसपछि छानिएको विद्यालयहरूमा पुगेर ती विद्यालय परिवार तथा भाषिक समुदायका सहमति पनि लिइएको थियो । विद्यालय छनौट भ्रमणमा प्राविधिक टोलीका साथै शिक्षा विभाग समाहित शिक्षा शाखा, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, नेपाल आदिवासी जनजाति महासंघ र आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानका प्रतिनिधिहरूको पनि संलग्न थियो भने स्थानीय स्तरमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयका प्रतिनिधि र सम्बन्धित आदिवासी संस्थाका जिल्ला समितिका प्रतिनिधिहरू पनि रहेका थिए । यस आधारमा निम्नानुसारका मातृभाषी विद्यालय छनौट कार्य सम्पन्न भएको छ :

तालिका १ : परिक्षणका लागि छनौट गरिएका मातृभाषी विद्यालयहरू				
क्र. सं.	भूक्षेत्र	जिल्ला	भाषा/ भाषापरिवार	विद्यालय र ठेगाना
१	हिमाल	रसुवा	पश्चिमी तामाङ (भोट-बर्मेली)	क) सरस्वती प्रावि, धुन्चे गाविस-२, ठाडे ख) भिमसेन प्रावि, स्यापु गाविस-५, ठूलोभार्कु
२	पहाड	धनकुटा	आठपहरियाराई (भोट-बर्मेली)	देउराली निमावि, धनकुटा नपा-८, साडटाड
३	पहाड	पाल्पा	ढुट मगर (भोटबर्मेली)	नवजागृति प्रावि, चिडिपानी-१, धैरेनी
४	तराई	भापा	सन्थाली (एस्ट्रो-एशियाटिक) र राजवंशी (भारोपेली)	राष्ट्रिय एकता प्रावि, हल्दीबारी गाविस-९, काजली
५	तराई	सुनसरी	उराव (ड्राभेडियन) र मैथिली (भारोपेली)	शारदा प्रा.वि., सिमरिया गाविस-८, सिमरिया
६	तराई	कञ्चनपुर	रानाथारू (भारोपेली)	राष्ट्रिय प्रावि, देखतभुली-८, देखतभुली

मातृभाषामा शिक्षण विधि 'बटम अप् अर्थात् तलदेखि माथि' रहेको छ । यस विधि अनुसार भाषिक समुदायले आआफ्नो मातृभाषामा विद्यालयलाई चाहिने शैक्षिक सामग्री तयार गर्ने, शिक्षकहरूलाई मातृभाषा तथा आदिवासी ज्ञानको बारेमा जानकारी प्रदान गर्ने, आदिवासी जनजातिहरूले सिकने सिकाउने परम्परागत शिक्षण प्रणालीकै आधारमा शिक्षकहरूलाई तालिम दिने र मातृभाषामा पठनपाठनका लागि शिक्षकहरूलाई सघाउनेछ । यसबाट एकातिर आदिवासीहरूको मौलिक ज्ञान, सांस्कृतिक परम्परा र मूल्यमान्यताको संरक्षण हुने, नयाँ पुस्तामा पनि यी ज्ञान र संस्कृतिप्रति चासो बढ्ने र मातृभाषाको पनि संरक्षण र सम्वर्द्धन हुने, भाषिक समुदाय सशक्त हुने, बहुभाषिक संस्कृतिको माहौल तयार हुनेछ भने अर्कोतिर मातृभाषी विद्यार्थीको भर्नादरमा वृद्धि हुने, विद्यालय छोडने दर घट्ने र विद्यालयको उपलब्धि पनि उल्लेखनीय ढंगले बढ्ने विस्वास गरिएको छ । पाइलट विद्यालयबाट प्राप्त हुने अनुभवलाई सन् २०१५ सम्ममा नेपालका सबै २८ हजार प्राथमिक विद्यालयहरूमा क्यासकेडिड मोडलमा लागु गरिने कार्यक्रम पनि तय गरिएको छ ।

यसरी मातृभाषामा शिक्षणका लागि **शिखरतिरको यात्राको प्रारम्भ** भएको छ । मातृभाषा विद्यालय छान्ने कार्यबाट यस यात्राको शुभारम्भ भएको हो । यो यात्रा सजिलो र सहज यात्रा पक्कै होइन । मैले पहिलो अनुच्छेदमा पनि यस्तै विचार व्यक्त गरेको छु । मातृभाषामा शिक्षाको बारेमा विभिन्न खाले भ्रमको खेती पनि सुरु भएको छ - एकाइसौं शताब्दीमा पनि ... भन्दै । नेपालमा मातृभाषामा शिक्षा दिने राष्ट्रिय नीति नै नबनेको र राष्ट्रिय राजनीति पनि अत्यन्त तरल

